

MARIANNA FILIPCHUK

Akademia Finansów i Biznesu Vistula

ORCID: 0000-0001-5593-1572

filipchukmarianna@gmail.com

Współczesny opór kobiet ukraińskich – w rewolucji i na wojnie

Contemporary resistance of Ukrainian women –
in the revolution and in the war

Słowa kluczowe:

równość płac, służba
wojskowa, Siły Zbrojne
Ukrainy, Majdan, wojna

Keywords:

gender equality, military
service, Armed Forces
of Ukraine, Maidan, war

Współczesny opór ukraińskich kobiet – w rewolucji i na wojnie

Fundamentalne zasady demokracji przewidują stworzenie równych możliwości samorealizacji osobowości niezależnie od jej płci, wieku, narodowości i pochodzenia społecznego. Ukraina, deklarując się jako państwo prawne, socjalne i demokratyczne, wzięła na siebie odpowiedzialność za zapewnienie równych praw i szans kobietom i mężczyznom, chroniąc ich przed wszelkimi formami przemocy i dyskryminacji ze względu na płeć. W związku z agresją Federacji Rosyjskiej kwestia równouprawnienia płci w Ukrainie nieustannie od 2014 r. podlega aktywnym przemianom, a od 2022 r., kiedy rozpoczęła się wojna na pełną skalę, zmiany te są coraz głębsze. W artykule poddano analizie kwestię równości płci w Siłach Zbrojnych Ukrainy, zmianę wizerunku kobiet-wojowniczek w dyskursie publicznym, wypowiedziach polityków, a także oddziaływanie nierówności na ukraińskie społeczeństwo. Czy zatem zmiany norm prawa zapełnią lukę braku równości płci i jak te zmiany odbierają obywatelki Ukrainy, które bronią swojego państwa?

Contemporary resistance of Ukrainian women – in the revolution and in the war

The fundamental principles of democracy provide for the creation of equal opportunities for personal self-realization regardless of gender, age, nationality and social origin. Ukraine, as a democratic state of law, has taken responsibility for ensuring equal rights and opportunities for women and men, protecting them against all forms of violence and discrimination based on gender. Due to the aggression of the Russian Federation, the issue of gender equality in Ukraine has been constantly undergoing active changes since 2014, and since 2022, when the full-scale war began, these changes are becoming more and more profound. The article analyzes the question concerning gender equality in the Ukrainian Armed Forces, changes in the image of women warriors in public discourse and politicians' statements, as well as the impact of inequality on Ukrainian society. Will the changes in legal norms fill the gap with gender inequality, and how are these changes perceived by Ukrainian citizens who defend their country?

Określenie pozycji kobiet w wojsku było już przedmiotem rozważań u Platona. W swoich pracach, w szczególności w *Państwie* pisał:

A jeśli kobiety również brałyby udział w wojnie, stojąc albo na tej samej linii bitwy, albo idąc z tyłu, aby zasiać strach we wrogu, lub w razie potrzeby niesienia pomocy – jestem przekonany, że dzięki temu nasi obywatele byłiby niezwykłymi¹.

Platon uważał, że skoro kobiety chcą uczestniczyć w operacjach wojskowych, to winny przejść takie samo szkolenie wojskowe jak mężczyźni. Podzielał przekonanie, że niektóre kobiety mogą posiadać zdolności i cechy fizyczne, które pozwalają im pełnić obowiązki wojskowe. Współcześnie w żadnym państwie nie osiągnięto całkowitego równouprawnienia płci: kobiety i dziewczęta nadal są głównymi ofiarami brutalnych przejawów przemocy ze względu na płeć, natomiast przemoc reprodukcyjna utrzymuje się w wielu miejscach na świecie². Kobiety są także wykorzystywane w konfliktach zbrojnych jako narzędzie wojny³. W ostatnich latach coraz więcej państw uprawia politykę i wprowadza programy, których celem jest poszerzenie obecności kobiet w wojsku, eliminacja nierówności i promowanie równego traktowania żołnierzy niezależnie od płci.

Od momentu uzyskania niepodległości w 1991 r. Ukraina wprowadziła liczne programy promujące równość płci, a wojna znacznie przyspieszyła ten proces. Osiągnięcie równości płci w Siłach Zbrojnych Ukrainy wciąż jest wyzwaniem, ponieważ kobiety służą w wojsku i odgrywają w nim ważną rolę. Nadal jednak pojawiają się bariery oraz funkcjonują stereotypy utrudniające kobietom służbę wojskową. Mimo to działania na rzecz równości płci w wojsku są kontynuowane i stopniowo następuje proces transformacji współczesnej instytucji wojskowej w Ukrainie.

1 Платон, *Держава* (Platon, *Państwo*), przeł. D. Koval, Kijów 2000, s. 139.

2 Кабінет Міністрів України Розпорядження Про схвалення Концепції Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на 2006–2010 роки, [dostęp: 13 V 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/384-2006-p#Text>>.

3 Prawa człowieka i demokracja na świecie oraz polityka Unii Europejskiej w tym zakresie – sprawozdanie roczne za 2022 r., „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej” 2023, s. 214/92: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52023IPO011>> [dostęp: 13 VII 2023].

Aspekty prawne dotyczące równości płci w Ukrainie

Proces instytucjonalizacji wiąże się z normalizacją sfery organizacyjnej i prawnej. W tym kontekście ważkie są analiza stanu rzeczy i zmiany w przepisach prawnych dotyczących równouprawnienia płci w Ukrainie⁴. Kwestia równości płci na poziomie rządowym została poruszona w 2003 r., gdy we wprowadzonym „Programie Gabinetu Ministrów Ukrainy «Otwartość. Skuteczność. Efektywność»” stwierdzono, że w celu przewycięzenia negatywnego trendu demograficznego i osiągnięcia równości płci rząd podejmie działania odnoszące się do kształtowania nowej koncepcyjnie polityki rodzinnej oraz przyjęcia aktów prawnych zapewniających wdrożenie przepisów Kodeksu rodzinnego Ukrainy⁵. Rok później została wydana Uchwała Rady Najwyższej Ukrainy „O stabilizacji sytuacji politycznej i społeczno-gospodarczej w Ukrainie oraz o zapobieganiu antykonstytucyjnym działaniom i manifestacjom separatystycznym zagrażającym suwerenności i integralności terytorialnej Ukrainy” zgodnie z którą Rada Najwyższa uchyliła m.in. decyzję o przyjęciu „Programu”⁶, wyrażając wotum nieufności dla Gabinetu Ministrów Ukrainy.

Ustawa Ukrainy „O zapewnieniu równouprawnienia kobietom i mężczyznom” z dnia 8 września 2005 r. miała doprowadzić do osiągnięcia równości kobiet i mężczyzn we wszystkich sferach życia społecznego. Zakładano, że zostanie to uzyskane poprzez prawne zapewnienie równouprawnienia i usunięcie dyskryminacji ze względu na płeć oraz stosowanie specjalnych tymczasowych środków, których celem jest wyeliminowanie nierównowagi między potencjałem obu płci do korzystania z równych praw przyznanych im przez Konstytucję i ustawy Ukrainy⁷.

- 4 М. Майор, *Законодавчі засади інституалізації гендерної рівності в Україні*, „Політичний менеджмент” 2009, no. 6, s. 127–134: <https://ripiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/maior_zakonodavchi.pdf>: [dostęp: 13 VII 2023].
- 5 *Програма діяльності Кабінету Міністрів України „Відкритість, дієвість, результативність”* [online, dostęp: 13 V 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/n0001120-03?lang=uk#Text>>.
- 6 *Постанова Верховної Ради України Про стабілізацію політичної та соціально-економічної ситуації в Україні та запобігання антиконституційним діям і сепаратистським проявам, що загрожують суверенітету і територіальній цілісності України, Відомості Верховної Ради України (ВВР) 2004, no. 50, s. 545* [online, dostęp: 13 V 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-15#Text>>.
- 7 *Закон України, Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, Відомості Верховної Ради України (ВВР) 2005, no. 52, s. 561* [online, dostęp: 13 V 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>>.

W koncepcji „Państwowego Programu Równości Płci w Społeczeństwie Ukraińskim na lata 2006–2010” przyjęto, że kwestie płci wymagają pojęciowego zdefiniowania, ukształtowania i wdrożenia polityki płci jako podstawy kultury równouprawnienia, rozwoju aktywizmu płciowego kobiet oraz mężczyzn i dostosowania do warunków globalnych demokracji płciowej⁸. Główną wadą programu był jednak brak integracji z innymi kompleksowymi dokumentami strategicznymi⁹.

Wprowadzanie norm prawnych, które często nie były kompatybilne z innymi priorytetami strategicznymi transformacji państwa, doprowadziło do niedostatecznego zainteresowania problematyką równouprawnienia płci. Zawsze istniał np. problem niespójności z Ustawą Ukrainy „O Gwardii Narodowej Ukrainy”, która odnosi się do Ustawy Ukrainy „O wojskowym obowiązku i służbie wojskowej”. Mianowicie, kobiety w Gwardii Narodowej mogą służyć, lecz tylko na stanowiskach zatwierdzonych Uchwałą z dnia 14 października 1994 r. o treści: „W sprawie zatwierdzenia wykazu specjalności, na które mogą być przyjmowane kobiety, po odpowiednim przeszkoleniu, do rejestracji wojskowej” (uchwała ta wygasła w 2022 r.). Poza tym do 2018 r. w Ukrainie obowiązywał wobec kobiet zakaz wykonywania 450 zawodów¹⁰. Natomiast na liście zawodów, do których kobiety mogły być dopuszczane, znalazły się takie profesje jak: lekarz, radiowiec, informatyk, meteorolog, specjalista z zakresu kartografii, topografii, fotometrii, fotografii lotniczej oraz poligraf, mechanik filmowy i radiowy¹¹.

Od czasu uzyskania niepodległości w 1991 r. problem nierówności płci nadal funkcjonował w Ukrainie z powodu braku odpowiednich norm prawnych, a także konkretnych programów, które zapewniłyby rozwój i zrozumienie równości płci w społeczeństwie. Przetrwały utrwalone przez lata stereotypy,

- 8 Кабінет Міністрів України: Розпорядження Про схвалення Концепції Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на 2006–2010 роки, [dostęp: 13 V 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/384-2006-p#Text>>.
- 9 М. Майор, *Законодавчі засади інституалізації гендерної рівності в Україні*, s. 127–134.
- 10 *Безбар'єрна грамотність*, Освітній серіал, Дія Освіта [online, dostęp: 13 VII 2023]: <<https://osvita.dia.gov.ua/courses/barrier-free-literacy>>.
- 11 Кабінет Міністрів України: Постанова від 14 жовтня 1994 р. N 711, Київ Про затвердження переліку спеціальностей, за якими жінки, що мають відповідну підготовку, можуть бути взяті на військовий облік [online, dostęp: 13 VII 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-94-p#Text>>.

zakorzenione od czasów Związku Radzieckiego, kiedy kobietę postrzegano jako istotę bierną, usłużną, zależną, bezkrytyczną, łatwowierną. Stanowisko kobiet w Związku Radzieckim, który głosił prawdy o prawach i wolności kobiet, nie potwierdzały się w rzeczywistości. Kobiety stały się wtedy jedynie reproduktorkami obywateli dla ojczyzny. Gloryfikowano rodzinę patriarchalną, nie można było uzyskać rozwodu, aborcja była nielegalna, a kobiety przymuszano do rodzenia dzieci w imię interesów narodowych¹².

Kontekst polityczny pozycji społecznej kobiety w Ukrainie

Rozszerzenie praw politycznych kobiet i możliwości utrzymania paritetu płci na najwyższych szczeblach władzy jest jedną z najważniejszych kwestii na płaszczyźnie równości statusu płci w Ukrainie¹³. Problem seksizmu, który rozprzestrzenił się na wielu płaszczyznach, wiąże się z dyskryminacją kobiet. Seksizm w rozumieniu ustaw prawnych Rady Europy to:

każde działanie, gest, wizualna manifestacja, słowo mówione lub pisane, praktyka lub zachowanie oparte na przekonaniu, że dana osoba lub grupa ludzi jest gorsza ze względu na płeć, i które przejawiają się publicznie lub sferach prywatnych, online lub offline¹⁴.

Źródło seksizmu tkwi zatem w stereotypach związanych z płcią. Kiedy w społeczeństwie osoby publiczne i politycy w swoich wypowiedziach posługują się takimi stereotypami, problem tylko się pogłębia. Przykłady takie

12 Ч. Чаттерге, *Ідеологія, гендер і пропаганда в Радянському Союзі: історичний огляд*, przeł. Р. Дзюба, Гендерні дослідження, проект „Донбаські студії”, Фонд ІЗОЛЯЦІЯ, Платформа культурних ініціатив; Представництво Фонду імені Генріха Бюлля, Київ 2015, s. 114.

13 Жінки в органах місцевого самоврядування: законодавство, політика, статистика, Запобігання та боротьба із сексизмом на місцевому рівні в Україні, Конгрес місцевих та регіональних влад, Київ 2020, s. 10: <<https://rm.coe.int/16809ee580>> [dostęp: 14 VII 2023].

14 Керівні принципи щодо запобігання та боротьби із сексизмом: заходи для реалізації, Запобігання та боротьба з сексизмом, Рекомендація прийнята Комітетом міністрів Ради Європи, Strasbourg Київ 2019: <<https://rm.coe.int/1680968561b>> [dostęp: 14 VII 2023].

dostrzec można chociażby w wypowiedziach osób publicznych (Janukowycz, Azarow), np.:

- w 2011 r. w ramach Światowego Forum Ekonomicznego, zwracając się do publiczności, prezydent Ukrainy Wiktor Janukowycz zauważył m.in., że aby włączyć Ukrainę (hasło „włącz Ukrainę dla siebie” było hasłem kampanii promocyjnej Ukrainy przed Euro-2012), „wystarczy spojrzeć na Ukrainę na własne oczy, kiedy w Kijowie zaczynają kwitnąć kasztany. A kiedy zacznie się robić ciepło i kobiety w ukraińskich miastach zaczną się rozbierać – zobaczysz takie piękno, to jest bardzo cudowne”¹⁵;
- w tym samym roku premier Ukrainy Mykoła Azarow powiedział: „Jedni mówią, że nasz rząd jest duży, inni, że nie ma kobiet w rządzie, nie ma na kogo popatrzeć podczas posiedzenia Rady Ministrów. Najnudniejsi ludzie. Z całym moim szacunkiem dla kobiet, przeprowadzanie reform nie jest sprawą kobiet”¹⁶.

Stronniczy wobec kobiet rząd został obalony podczas Rewolucji godności w latach 2013–2014 r. właśnie przy licznych udziałach kobiet w tych wydarzeniach. Natomiast w 2015 r. w życzeniach na Dzień kobiet ówczesny prezydent Petro Poroszenko podziękował kobietom za ich ofiarną pracę i zwrócił uwagę na konieczność poszerzenia reprezentacji kobiet w organach władzy państwowej. Uznał wówczas, że obecność kobiet sprzyja zdrowemu rozsądkowi w podejmowaniu decyzji i dbałości o pokój. Prezydent życzył kobietom, by pomagały w walce z konserwatywnymi stereotypami odnoszącymi się do kwestii płci¹⁷.

15 Янукович у Давосі: Увік ... увікніть Україну ... почнуть роздгати́ся жі́нки, 5 канал [online], 28 I 2011 [dostęp: 13 VII 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=GqcNgvM5DEw>>.

16 Укрправда, Азаров натякнув, що жінкам – не місце в його уряді, Усі розділи [online], 19 III 2010 [dostęp: 13 VII 2023]: <<https://www.pravda.com.ua/news/2010/03/19/4876688/>>.

17 Т. Злобіна, *Гендер, Майдан, і Війна, і те, що після Війни. Гендерні дослідження, проект „Донбаські студії”*, Фонд ІЗОЛЯЦІЯ, Платформа культурних ініціатив; Представництво Фонду імені Генріха Бьолля, Київ 2015, s. 154.

Kobiety na Majdanie

Dla przemian ustrojowo-gospodarczych w Ukrainie kluczowy był rok 2014, w którym nastąpiły radykalne zmiany niemal we wszystkich sferach życia państwa i społeczeństwa. Niestety, armia ukraińska w większości okazała się nieprzygotowana do następstw aneksji Krymu w 2014 r., a później na udział Federacji Rosyjskiej w wojnie na wschodzie Ukrainy. W kraju w związku z tym zrodził się potężny ruch oddolny, dobrowolny i wolontariacki, w których kobiety odgrywały znaczącą rolę¹⁸. Aktywnie włączyły się bowiem w wolontariat, generując własne inicjatywy. Na przykład w Międzynarodowy Dzień Kobiet 8 marca 2014 r. na Majdanie została podjęta przez kobiety inicjatywa pod nazwą „Kobiety Majdanu – kobietom Krymu”. Kobiety z Majdanu zwróciły się wówczas do kobiet z Krymu, wyrażając swoje zaniepokojenie oraz wyrazy wsparcia¹⁹. Podczas Rewolucji godności kobiety wyszły, by zaprotestować, a było ich tak wiele, że dziennikarz Wołodymyr Horkowenko w transmisji na żywo nadmienił, że: „Na Majdanie można zobaczyć całkiem sporo kobiet²⁰”. Ukrainki uczestniczyły w protestach Euromajdanu na równi z mężczyznami i we wszelkiego rodzaju działaniach, w tym militarnych, tworząc tzw. „żeńskie sotnie”²¹. Jedną z inicjatorek żeńskiej sotni (ukraińska nazwa oddziałów ochotników), Nina Potarska, tak scharakteryzowała żeńską sotnię w momencie jej powstania: „wśród kobiet na Majdanie są obrończynie praw człowieka, prawniczki, dziennikarki, kobiety stojące na barykadach. Żeńskie sotnie to pozaorganizacyjna koordynacja kobiet na Majdanie”²². Mimo szczerego

18 Ю. Скібіцька, *Жінки на війні. Проблеми бійчинь ЗСУ після повномасштабного вторгнення, Гендер в деталях* [online], 30 VI 2022 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/zhinky-na-viyni-problemy-biychnyn-zsu.html>>.

19 *Женщины Майдана – женщинам Крыма. Видеообращение, Жіноча Сотня* [online], 10 III 2014 [dostęp: 13 VII 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=PbFfR-hkNgk>>.

20 *На Майдан массово прибывают киевляне, среди них много женщин. Прямое включение, Факти ICTV* [online], 22 I 2014 [dostęp: 13 VII 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=JaV2SPwRiyg>> [1:32].

21 „Невидимий батальон”: участь жінок у військових діях в АТО, Український Жіночий Фонд, Київ 2016, s. 4.

22 І. Виртосу, *Не бутербродом єдиним, або Навіщо Майдану „Жіноча сотня”*, Центр інформації про права людини, спеціально для УП.Життя [online], 2014 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://life.pravda.com.ua/society/2014/02/5/151445/>>.

zaangażowania kobiet w sprawy Majdanu, nadal na ich temat wygłaszano stereotypowe oceny. Z okazji 8 marca w Internecie i na Majdanie pojawiła się popularna ulotka: „Czy Pani mąż nie jedzie na Majdan, bo tam jest «bardzo niebezpiecznie»? Nie zapomnij pogratulować mu w dzień 8 marca!”. Tekst nosi charakter seksistowski nie tylko w stosunku do mężczyzn, ale i kobiet, gdy Międzynarodowy Dzień Kobiet odbierano jako święto „wiosny, kwiatów i czułości”²³.

Na wystawie fotograficznej poświęconej kobietom, które brały udział w protestach na Majdanie, Olga Vesnyanka, współorganizatorka żeńskiej sotni im. Olhi Kobylańskiej, powiedziała: „jesteśmy absolutnie równymi uczestnikami wszystkich wydarzeń w Ukrainie: dobrych i złych”²⁴. Z kolei Natalia Karbowska, prezeska Ukraińskiej Fundacji Kobiet, zauważyła, że podczas Majdanu szczególnie często odczuwalne było przeświadczenie związane z tym, czego społeczeństwo powszechnie oczekuje od kobiet. Można więc było zobaczyć ogłoszenia: „jeśli widzisz brud – kobiety, proszę posprzątać; albo wzywano kobiety do kuchni kroić kanapki. Ale faktycznie Majdan pokazał, że takimi wydarzeniami można przełamywać stereotypy związane także z płcią”²⁵. Jak zauważa historyczka Olesya Chromeychuk, najważniejszy plac w Kijowie stał się przestrzenią publiczną, na której demonstrowano działalność rewolucyjną, patriotyzm i bohaterstwo, gdzie osoby zachowywały się niejednokrotnie w zależności od płci i kształtowała się percepcja społeczna, oparta głównie na określonej płci²⁶. Jednak dla uczestniczek Majdanu oburzające było to, że mężczyźni decydowali o udziale kobiet w protestach, nie licząc się z ich racjami²⁷. Uderzało ponadto, że większość z tych kobiet stawała się również „niewidzialna” i „niesłyszalna”²⁸.

23 „Невидимий батальон”: участь жінок у військових діях в АТО, s. 8.

24 Жінки Майдану, фото виставка. Фонд Фулбрайта, Український жіночий фонд, Жіноча сотня, Splino.TV [online], 5 IV 2014 [dostęp: 13 VII 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=AV5keFeB6ts>> [6:35].

25 Tamże, [4:15]

26 О. Хромейчук, *Гендер і націоналізм на Майдані*, Historians [online], 27 X 2015 [dostęp: 13 V 2023]: <<http://historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1673-olesia-khromeichuk-gender-i-natsionalizm-na-maidani-a>>.

27 Т. Марценюк, *Гендерна соціологія Майдану: роль жінок у протестах, Постсоціалістичні суспільства: різноманіття соціальних змін*, Інститут соціології НАН України, 2014.

28 О. Хромейчук, *Гендер і націоналізм на Майдані*.

Majdan okazał się więc dla Ukrainek polem do przełamania stereotypów w debacie publicznej. Kobiety zaczęły aktywnie angażować się w działania obronne i polityczne, realizować wiele inicjatyw związanych z opieką psychiatryczną, medyczną, pomocą prawną, wsparciem wolontariatu; zaczęły też zbierać fundusze dla ofiar. Kobiety jako aktywne uczestniczki protestu na Majdanie zaprezentowały się jako mocna, dobrze zorganizowana silna grupa społeczna.

Wyzwania dla kobiet w Siłach Zbrojnych Ukrainy

Wiele działaczek Majdanu kontynuowało swoją aktywną działalność w sprawach wojennych na wschodzie Ukrainy, w strefie „ATO” (strefa operacji antyterrorystycznej). Kobiety szły do walki dobrowolnie oraz poprzez ogłoszenia o mobilizacji. Według Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Ukrainy w 2014 r. kobiet, które chciałyby zgłosić akces do wojska, było znacznie więcej niż poprzednio. Organizowano i nadal w związku z tym są przygotowywane szkolenia wojskowe dla kobiet (szczególnie staraniem ogólnoukraińskiej organizacji społecznej „Ukraińska Gwardia Kobiet”)²⁹. Tym samym rozpoczął się proces zwiększania liczebności kobiet w Siłach Zbrojnych Ukrainy. W 2008 r. w armii ukraińskiej służyło 1800 kobiet. Według stanu na początek października 2015 r. Siły Zbrojne Ukrainy liczyły już ok. 14 500 żołnerek oraz 30 500 kobiet personelu wojskowego. Spośród nich 938 żołnerek wzięło udział w operacji antyterrorystycznej, prawie 2000 było oficerami, 35 zajmowało stanowiska kierownicze w Generalnym Sztabie Sił Zbrojnych Ukrainy³⁰.

W 2014 r. wolontariuszka Jana Zinkevich założyła batalion medyczny „Hospitaliers” – najślynniejszy ochotniczy batalion medyczny, który brał udział we wszystkich najbardziej zaciętych walkach lat 2014–2016. Podczas jego funkcjonowania przed pełnoskalową inwazją Rosji, medycy

29 У Генштабі заявили, що „при необхідності” можуть мобілізувати жінок від 20 років, УНІАН [online], 30 I 2015 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://www.unian.ua/society/1038173-u-genshtabi-zayavili-scho-mobilizatsiya-viyskovozobov'yazanih-jinok-vidbudetsya-na-dobrovilniy-osnovi.html>>.

30 „Невидимий батальон”: участь жінок у військових діях в АТО, s. 80.

tego batalionu uratowali 2750 żołnierzy. Jana Zinkiewicz za swoją działalność została odznaczona Orderem Państwowym „Za Zasługi” III stopnia³¹.

W odpowiedzi na patriotyczne oczekiwania wobec kobiet w 2015 r. powstał ruch „Niewidzialny Batalion”, którego celem było podkreślenie realnej roli kobiet w sektorze bezpieczeństwa i obronności, a także wyrównywanie praw i szans w tym zakresie na poziomie legislacyjnym. Badanie socjologiczne przeprowadzone przez zespół batalionu pod koniec 2015 r. wykazało, że przestarzałe przepisy zezwalały kobietom na froncie na zajmowanie wyłącznie stanowisk administracyjnych. Z tego powodu żołnierki, które zgłosiły się dobrowolnie na front, często pozostawały bez ochrony prawnej, nie miały dostępu do odpowiedniego zabezpieczenia i nie mogły być przedstawiane do odznaczeń wojskowych. Ich udział w wojnie stawał się niezauważony i niedoceniony³². Jedną z założycielek ruchu – Marią Berlińską – przypominała, że ich zespół jako pierwszy przygotowywał operatorów dronów do walki na froncie. Od początku wojny w 2014 r. pełne zaopatrzenie w sprzęt rozpoznania powietrznego zapewniały właśnie wolontariuszki³³.

W 2018 r. zastępca Ministra Obrony Ukrainy ds. integracji europejskiej generał lejtnant Anatolij Petrenko tak skomentował obecność kobiet w ukraińskim wojsku:

Ukrainki na równi z mężczyznami uczestniczą teraz zarówno w rozwoju nowej armii, jak i w jej modernizacji, ale jest to sprawa kompleksowa. Każdy, kto wzywa kobiety do powoływania na wszystkie stanowiska wojskowe musi wezwać je do stworzenia odpowiednich sprzyjających warunków do służby. Na początek podejmijmy niezbędne decyzje prawne i zapewnijmy odpowiednią wielkość zasobów³⁴.

31 Ю. Скібіцька, *Жінки на війні*.

32 *Проект „Невидимий батальйон”, Про нас* [online, dostęp: 13 V 2023]: <<https://invisiblebattalion.org/about/#historil>>.

33 З. Вареня, *Марія Берлінська: Українське суспільство зараз – про свободу*, Нова Польща [online], 30 V 2023 [dostęp: 13 VI 2023]: <<https://novapolshcha.pl/article/mariya-berlinska-ukrayinske-suspilstvo-zaraz-pro-svobodu/>>.

34 *Жінкам-генералам в Україні бути. Про гендер у Збройних Силах України*, Міністрство Оборони України [online], 18 VIII 2018 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://www.mil.gov.ua/diyalnist/genderni-pitannya-u-sferi-bezpeki/zhinkam-generalam-v-ukraini-buti-pro-%D2%91ender-u-zbrojnih-silah-ukraini.html>>.

W tamtym czasie kobiety były już uczestniczkami rewolucji na Majdanie, po czym walczyły w strefie ATO przez cztery lata. W tym samym roku szefowa Wojskowego Oddziału Medycznego Służby Bezpieczeństwa Ukrainy Ludmiła Szugalej została pierwszą Ukrainką, która otrzymała stopień generała dywizji Służby Medycznej. W Siłach Zbrojnych pracują kobiety cywilne; są też kobiety, które wykonują służbę wojskową – ogólnie w siłach zbrojnych jest ponad 50 000 kobiet (stan z lipca 2022 r.). Według wyliczeń Ukraina ma jeden z najwyższych wskaźników liczby kobiet w Siłach Zbrojnych wśród krajów członkowskich NATO³⁵.

Niezwykle istotna stała się również kwestia umundurowania kobiet, które pełnią służbę wojskową. Brakuje w tym zakresie bielizny, butów o mniejszych rozmiarach oraz kamizelek kuloodpornych uwzględniających parametry żeńskiej sylwetki. Chociaż „Rozporządzenie Ministerstwa Obrony Ukrainy z 20 listopada 2017 roku nr 606”³⁶ przewiduje obowiązkową i codzienną odzież dla kobiet, to w praktyce ubrania kobiet-żołnierzy szyte są według standardów męskich, bez uwzględnienia damskich potrzeb. Kobiety nadal są zmuszane do ubierania się według standardów męskich lub korzystają z pomocy wolontariuszy. Żołnierka piechoty morskiej Jaryna Chornoguz w rozmowie z BBC News podkreśliła, że brak wygodnych mundurów kobiecych w dziewiątym roku wojny z Rosją świadczy o spadku znaczenia kobiet w armii³⁷.

Aby rozwiązać palący problem mundurów wojskowych dla kobiet, powstał projekt o nazwie Arm Women Now, który wyznaczył cel, jakim jest wykonanie wysokiej jakości funkcjonalnego umundurowania przeznaczonego dla ukraińskich kobiet służących w wojsku. Autorka projektu, posłanka Iryna Nikorak, poinformowała, że pomysł produkcji damskich mundurów wojskowych wypłynął po licznych prośbach kobiet, które obecnie walczą na froncie. W tej chwili zespół Arm Women Now współpracuje

35 Офіс Президента України, *Другий Саміт Перших Леді та Джентльменів | The Second Summit of First Ladies and Gentlemen*, Телеканал 1+1 [online], 23 VII 2022 [dostęp:13 VII 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=E6LnyWtnLkA>>.

36 *Про затвердження Правил носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військовослужбовцями Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту та ліцеїстами військових ліцеїв*, Міністерство Оборони України [online, dostęp: 14V II 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1502-17#Text>>.

37 В. Приседська, *Офіційна жіноча військова форма. Як ЗСУ роблять ще один крок до рівності в армії*, [online], 18 VII 2022 [dostęp:13 V 2023]: <<https://www.bbc.com/ukrainian/features-62148100>>.

z Ministerstwem Obrony Ukrainy i po przetestowaniu munduru beosprednio na linii frontu będzie można zatwierdzić jednolity krój damskich mundurów wojskowych oraz przeznaczyć na to pieniądze z budżetu państwa³⁸. Oficjalny proces wprowadzania kobiecych mundurów do wyposażenia Sił Zbrojnych jest złożony i długi, z wieloma biurokratycznymi przeszkodami. Lecz mundur jest potrzebny „tu i teraz”, dlatego organizacja Arm Woman Now nadal poszukuje dodatkowych środków na zapewnienie kobietom już dzisiaj wygodnej odzieży wojskowej³⁹.

W Siłach Zbrojnych Ukrainy służą wiele kobiet, które różnią się wiekiem, pochodzeniem, doświadczeniem czy stanowiskiem. Mają one swój cel oraz motywację, bo to one podjęły decyzję i zgłosiły się do wojska. W poniższej tabeli zostały przedstawione wybrane przykłady zaczerpnięte z historii życia niektórych kobiet. Narracje te nie uwzględniają oczywiście pełnego wizerunku kobiet w toczącej się wojnie w Ukrainie, gdyż każda z nich inaczej kształtuje swój los.

Tabela. Kobiety wojny oraz ich historie

Imię i nazwisko (pseudonim) stanowisko	Historia / komentarz
Kateryna Stupnicka 26 lat, medyk wojskowy, Bohater Ukrainy (pośmiertnie)	Kateryna była instruktorem sanitarnym punktu medycznego; kilka razy z niewielkimi przerwami znalazła się na linii frontu; we wrześniu 2021 r. ponownie zawarła kontrakt o pełnieniu służby w wojsku. Zginęła w walce 8 marca 2022 r. Pośmiertnie została odznaczona tytułem Bohatera Ukrainy.
Pseudonim „Słońce”	Od 2014 r. wolontariuszka, od początku pełnoskalowej inwazji wspólnie z mężem podjęli decyzję, że do szeregów ukraińskiego wojska dołączy ona, a mąż będzie ją wspierał. Zaznaczyła, że „do kobiety w wojsku nadal podchodzi się sceptycznie. Jeśli w sztabie nie jest to nazbyt uderzające, to będąc już na stanowisku bojowym, bardzo często muszę wyjaśniać, że nie będę czegoś tu szyć ani przygotowywać, ale potrafię założyć opaskę uciskową lub wykonać zadanie bojowe”.
Pseudonim „Szczuka”, ratowniczka medyczna	„Wojna w 2014 r. zabrała mi ojca, a więc 28 lutego 2022 r. nie miałam wątpliwości co do dołączenia się do obrony w składzie batalionu „Azow” w Kijowie. Mam przyjazne stosunki z chłopakami z brygady. Cały czas czuję ich ramie i troskę. Szanują mnie za moją wiedzę i umiejętności. Jesteśmy jak wielka rodzina – jesteśmy gotowi dbać i chronić się nawzajem”.
Maria, starszy porucznik	„W ostatnich latach często jeździłam na wschodnią Ukrainę, gdzie aktywnie uczestniczyłam w działaniach wojennych. Obecnie uczę w misjach bojowych w zakresie posługiwania się bronią i wykonywaniu kalkulacji artyleryjskich. Przygotowanie teoretyczne jest ważne, ale na polu bitwy potrzebujesz umiejętności, które mogą uratować życie”.
Julia Mykytenko, starszy porucznik	Julia podjęła służbę kontraktową w Siłach Zbrojnych w 2016 r. razem z mężem, który został zabity w 2018 r. Według niej: „obecnie stosunek do kobiet w wojsku zmienił się wobec tego z 2016 r. Kierownicy byli wtedy zdziwieni, że chcę wstąpić do jednostki bojowej, a nie siedzieć gdzieś z dokumentami. Teraz sami dowódcy gotowi są mnie przyjąć. Odczułam zmianę w stosunku do kobiet w wojsku także ze strony wolontariuszy. Na przykład teraz, nie wiedząc, czy na pewno w oddziale są kobiety, niosą mimo to m.in. środki higieny osobistej dla kobiet i damską bieliznę. Wśród kolegów też są zauważalne zmiany w nastawieniu. W 2017 r. zostałam mianowana dowódczynią jednostki. Spotkałam się z bardzo zdecydowanym odrzuceniem do tego stopnia, że oświadczyli mi «Jesteś kobietą, nie chcę być w twoim oddziale». Teraz znowu zostałam dowódczynią, bo jestem oficerem. Odebrano to dyskretnie, traktują mnie jak profesjonalistkę, z należytym szacunkiem”.

38 Про проект: #ArmWomenNow [online, dostęp: 13 v 2023]: <<https://armwomen-now.com/#about>>.

39 Tamże.

Imię i nazwisko (pseudonim) stanowisko	Historia / komentarz
Alisa Kowalenko, ukraińska reżyserka filmów dokumentalnych	Jej pierwszy pełnometrażowy film <i>Alisa w krainie wojny</i> – o wojnie na Donbasie i doświadczeniach niewoli u okupantów – był zaprezentowany w 2015 r. Film brał udział w ponad 50 festiwalach i zdobył trzy nagrody. To, dlaczego poszła na front, tłumaczy tak: „Szczere mówiąc, kiedy kręciłam swoje filmy, zawsze chciałam być uczestnikiem tych wydarzeń, a kamera tworzyła dystans. Staję się obserwatorem i nie możesz być uczestnikiem. Po 2015 r. obiecałam sobie: jeśli dojdzie do wojny na pełną skalę, chwycę za broń – i dotrzymam słowa”.
Anastazja Leonowa, instruktor medycyny taktycznej	Rosjanka, która w 2015 r. przybyła do Ukrainy z powodu ciężącego jej poczucia winy za działania Federacji Rosyjskiej: „W porównaniu z 2015 r. kobiety na froncie podobnie jak i samo wojsko bardzo się zmieniły – wojskowi są teraz lepiej przygotowani. Nigdy nie było wobec mnie uprzedzeń. Ważne jest, jakim jesteś człowiekiem. Ogólnie rzecz biorąc, kobiety nie mają obecnie żadnych globalnych problemów w wojsku. Dlatego bardzo poruszyła nas wypowiedź radnego Ołeksija Arestowycza w odniesieniu do kobiet, które twierdzą, że w wojsku nie są uważane za ludzi. Jest to wypowiedź osoby, która nie ma pojęcia o prawdziwym stanie rzeczy. Prawdopodobnie stałam się bardziej Ukrainką i nacjonalistką niż niektórzy Ukraińcy. Od dłuższego czasu ubiegam się o obywatelstwo ukraińskie, ale teraz mówią, że jak tylko podpiszę umowę z Siłami Zbrojnymi, obywatelstwo otrzymam w trybie uproszczonym”.
Iryna Sampan, dziennikarka wojskowa	„Jeśli chodzi o kobiety w wojsku, nie ma ich za wiele, choć są. Również na pozycjach bojowych. Lecz kilka razy, szczególnie od dziennikarzy, słyszałam, że kobiety są wycofywane z linii frontu. To bardzo niefortunne, kiedy kobiety wciąż próbują wykroić sobie miejsce i zdobyć autorytet. By udowodnić, że są godne walki. Niestety coraz częściej słyszę od nich, że dowódcy nie dopuszczają ich na misje bojowe. Nie chciałabym, aby ktokolwiek obniżał wartość wkładu kobiet w tę walkę i zwycięstwo, bo żołnierki służą, zostają ranne i niestety umierają na równi z mężczyznami”.
Natalia Jemelina, ochotniczka	Razem z nastoletnim synem przebywała przez 15 dni w Buczy pod Kijowem w czasie okupacji rosyjskiej. Po wyzwoleniu Buczy zapisała się na kursy pierwszej pomocy, bezpieczeństwa górniczego i pierwszej pomocy psychologicznej. Postanowiła zrozumieć sytuację i przynajmniej w jakiś sposób na nią wpłynąć, zgłosiła się więc do wojska jako ochotniczka.
Ksenia Draganiuk, współzalożycielka organizacji społecznej „Zemlyachki. Front Ukraini”	„W Ukrainie umiejętność obchodzenia się z «kobietami w wojsku» rozwija się stopniowo. Dopiero teraz zaczęliśmy się do tego przyzwyczajać i rozumieć, że kobieta potrafi strzelać, być artylerzystką i ratowniczką medyczną. Obecnie kobiety wykonują liczne wojskowe czynności na froncie. Od początku realizacji tego projektu zaczęliśmy publikować informacje na Instagramie na stronie «Zemlyachki. Frontu Ukraińskiego». Opowiadamy o tym, jak nasze żołnierki żyją i służą, o ich stylu bycia, jedzeniu, śnie, a także o tym, jak zostały żołnierzkami. Kobiety zgłaszają się do nas z różnymi prośbami, udzielamy również pomocy psychologicznej. Wśród pozostawionych nam anonimowych apele często pojawia się pytanie o to, jak ułożyć się w zespole, jak nie zapomnieć o normalnym życiu, żyjąc pod ostrzałem, jak nie zatracić w sobie cech żeńskich, będąc żołnierzem, jak wyznaczać osobiste granice. Oczywiście, gdy dziewczyny wrócą do cywilnego życia, czeka je długi proces reedukacji, ponieważ wojsko radykalnie zmienia człowieka, gdyż bez tych zmian nie mogłyby tam przetrwać. Stają się twardsze, trzeba więc będzie im pomagać w powrocie do normalnego życia.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: 100 + історії жінок та дівчат у війні Росії проти України, Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, Київ 2022; В. Покатіс, *Незламні книжка про спротив українських жінок у війні з російськими загарниками*, Yakaboo Publishing, Kijów 2023.

Według stanu armii na 2021 r. w Siłach Zbrojnych Ukrainy służyło i pracowało około 57 000 kobiet na różnych stanowiskach bojowych. W Dowództwie Sił Operacji Specjalnych – SSO (*Joint Forces Operation*, kompleks wojskowych i specjalnych działań organizacyjno-prawnych ukraińskich struktur siłowych od 30 kwietnia 2018 r. do 24 lutego 2022 r.) uczestniczyło nawet 10 000 kobiet posiadających status uczestniczek działań wojennych, z czego ponad 200 otrzymało najwyższe odznaczenia państwowe. Lecz w mediach wzmianki o kobietach wojskowych pojawiają się tylko niekiedy – to mniej niż 5 proc ogólnej liczby materiałów. Jednocześnie niemal w każdym materiale zamieszczane są informacje o wojskowych dokonaniach mężczyzn⁴⁰.

⁴⁰ *На згадку про жінок-військовослужбовиць в медіа припадає лише 5% – дослідження ІМІ, RSS [online], 15 X 2021 [dostęp:13 V 2023]: <<https://imi.org.ua/monitorings/>*

Prezydent Wołodymyr Zełeński w 2021 r. podpisał ustawę zgodnie z którą święto „Dzień Obrońcy Ukrainy”, obchodzone co roku 14 października, zostało przekształcone na „Dzień Obrońców i Obrończyn Ukrainy”. Dokument ten ma na celu zrównoważenie, pod względem płci, roli personelu wojskowego w obronie kraju oraz właściwego uhonorowania żołnierzy obu płci. Zaznaczono też, że wiele kobiet na równi z mężczyznami uczestniczy w obronie suwerenności i integralności terytorialnej Ukrainy⁴¹. Wcześniej tytuł ten przyznawano tylko mężczyznom. W maju 2023 r. wice-minister obrony Hanna Malar poinformowała, że aktualnie w Siłach Zbrojnych jest 42 000 kobiet żołnierzy oraz 18 000 pracowników cywilnych, z czego 5000 na linii frontu; 107 kobiet zginęło; są też ranne⁴². Według danych ankietowych z 2023 r. na pytanie „Co sądzisz o kobietach służących w Siłach Zbrojnych Ukrainy” 64 proc. pytanych osób odpowiedziało, że odbierają to zdecydowanie pozytywnie, a 21 proc. – raczej pozytywnie. Całkowicie zgodziło się 50 proc. respondentów, natomiast 31 proc., że raczej zgadza się ze stwierdzeniem, iż kobieta może dowodzić oddziałem bojowym, tak jak mężczyzna⁴³.

Wnioski

Kobieta na wojnie nie jest wyłącznie obiektem przemocy, postacią medialną ani narzędziem agresji. Kobieta jest podmiotem życia społecznego, działań wojennych, partnerem w podejmowaniu decyzji i dążeniu do pokoju⁴⁴.

na-zgadky-pro-zhinok-vijskovosluzhbovyts-v-media-prypadaye-lyshe-5-doslidzhennya-imi-i41836>.

- 41 Офіційне інтернет-представництво, *Президент підписав закон про День захисників і захисниць України*, Президент України Володимир Зеленський, [online], 3 VIII 2021 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://www.bbc.com/ukrainian/features-62148100>>.
- 42 *Це команда радників з гендерних питань Збройних Сил України*, Офіційний Telegram-канал Ганна Маляр, [online], 7 V 2023 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://www.bbc.com/ukrainian/features-62148100>>.
- 43 *Питання дискримінації різних соціальних груп у ЗСУ, НАКО, 27–29 III 2023*: <https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2023/04/RG_032023_CATI_NAKO.pdf> [dostęp: 13 V 2023].
- 44 Є. Магда, *Жінка як ціль та інструмент у гібридній війні*, European Political and Law Discourse, 2017, t. 4, nr 3, s. 131–136.

Ukraina przyjęła „Krajowy plan działań na rzecz realizacji rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1325 «Kobiety, pokój, bezpieczeństwo na okres do 2020» roku”, który przewidywał zwiększenie udziału kobiet w rozwiązywaniu konfliktów zbrojnych. Poza tym ważnym aspektem w rozumieniu i postrzeganiu równości płci przez społeczeństwo jest edukacja. Obecnie art. 21 Ustawy Ukrainy „O zapewnieniu równych praw i szans kobietom i mężczyznom” określa obowiązek instytucji edukacyjnych w zapewnieniu przygotowania i wydawania podręczników, pomocy naukowej, wolnych od stereotypowych wyobrażeń o roli kobiet i mężczyzn i mające na celu kształtowanie pokojowych wzorców zachowań, traktowania ofiar, poszanowania godności człowieka i integralności seksualnej⁴⁵.

Z inicjatywy pierwszej damy Ołeny Zeleńskiej 11 września 2020 r. Ukraina otrzymała oficjalny status członka „Partnerstwa Biarritz” – międzynarodowej inicjatywy równych praw i szans dla wszystkich⁴⁶. Zgodnie z dekretem Gabinetu Ministrów Ukrainy z dnia 16 grudnia 2020 r., nr 1578, w ramach inicjatywy „Partnerstwa Biarritz” Ukraina zobowiązała się do działań w pięciu kategoriach, kształtując:

- rozwój wolnej od barier przestrzeni publicznej, przyjaznej rodzinom z dziećmi oraz grupom ludności o ograniczonej sprawności ruchowej;
- uczenie dzieci zasad równości kobiet i mężczyzn;
- zapobieganie przemocy;
- zmniejszenie luki płacowej między kobietami i mężczyznami;
- stwarzanie mężczyznom większych możliwości opieki nad dziećmi⁴⁷.

Z kolei minister edukacji i nauki Ukrainy Serhij Szkarłët podkreślił, że „Stereotypy dotyczące roli kobiet i mężczyzn muszą się zmienić, poczynając

45 Закон України, *Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків*, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, no. 52, s. 561 [online, dostęp: 13 V 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>>.

46 *„Партнерство Біарріц”: важливі кроки в досягненні рівності*, Асоціація жінок-юристок в Україні [online], 24 VIII 2021 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://jurfem.com.ua/partnerstvo-biarits-vazhlyvi-kroky-v-dosyagnenni-rivnosti/>>.

47 *Кабінет Міністрів України Розпорядження Про затвердження плану заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих в рамках міжнародної ініціативи „Партнерство Біарріц” з утвердження гендерної рівності*, gov.ua [online, dostęp: 13 V 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1578-2020-%D1%80#n10>>.

od edukacji. Dlatego Ministerstwo Edukacji i Kultury jest jednym z podmiotów międzynarodowej inicjatywy «Partnerstwo Biarritz» i wypełnia swoje zobowiązania w zakresie ustanowienia równości płci⁴⁸. W związku z tym 20 grudnia 2022 r. Gabinet Ministrów Ukrainy zatwierdził „Strategię wdrażania równości płci w edukacji do 2030 roku” oraz przyjął plan operacyjny jej realizacji na lata 2022–2024. Plan ten ma na celu:

- kompleksowe wdrażanie zasad, polityk i działań na rzecz zapewnienia równych praw i szans kobiet oraz mężczyzn;
- wzmocnienie roli placówek oświatowych w koordynowaniu działań podmiotów realizujących politykę państwa w zakresie zapewniania równych praw i szans kobiet oraz mężczyzn w zakresie edukacji;
- wzmacnianie kompetencji i możliwości środowiska zawodowego specjalistów w zakresie zapewniania równych praw i szans kobiet oraz mężczyzn, rozszerzanie współpracy międzynarodowej w kierunku zapewniania równych praw i szans kobiet oraz mężczyzn;
- zapewnienie równych praw i szans kobiet oraz mężczyzn, zapobieganie i przeciwdziałanie wszelkiej dyskryminacji⁴⁹.

Ukraina podejmuje starania w celu promowania równości płci i zwalczania dyskryminacji na poziomie prawnym i społecznym. Ukraińska armia zmienia się pod naporem tragicznych współczesnych wydarzeń militarnych w Ukrainie. Ale niestety wciąż w rankingu „Global Gender Gap” zajmuje ona odległe miejsce – w 2022 r. było to 81 miejsce wśród 146 krajów⁵⁰. Dziś obecność kobiet w siłach zbrojnych Ukrainy nie jest nowością; często są to dobrze przygotowane specjalistki posiadające już doświadczenie,

48 МОН виконує зобов'язання в межах міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності, – Сергій Шкарлет, Міністерство освіти і науки України [online], 12 I 2021 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://mon.gov.ua/ua/news/mon-vikonuye-zoboviazannya-v-mezhah-mizhnarodnoyi-iniciativ-partnerstvo-biarric-z-utverdzhennya-gendernoyi-rivnosti-sergij-shkarlet>>.

49 Міністерство Освіти і науки України, Уряд схвалив Стратегію впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року, [online], 20 XII 2022 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-shvaliv-strategiyu-vprovadzhennya-gendernoyi-rivnosti-u-sferi-osviti-do-2030-roku>>.

50 *Global Gender Gap Report 2022*, World Economic Forum [online], VII 2022 [dostęp: 13 V 2023]: <https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf>.

którego nabrały i nadal nabierają, uczestnicząc w wojnie. Ukraińskie żołnierki na równi z mężczyznami stanęły w obronie państwa przed zewnętrznym agresorem. Szkoda, że nie można aktualnie potwierdzić, iż stereotypy dotyczące płci i nierówności w szeregach Sił Zbrojnych zostały całkowicie przełamane. Liczba kobiet pełniących służbę daje nadzieję, że to się zmieni z czasem. Można jednak dostrzec, jakiego rodzaju transformacji podlega stosunek do obrończyni w kontekście politycznym oraz społecznym.

Wszystkich Ukraińców niezależnie od płci łączy wspólny front, jeden cel, zatem kwestia porozumienia staje się coraz bardziej kluczowa. Od czasów rewolucji na Majdanie następują realne przemiany świadomościowe w społeczeństwie co do kwestii realizacji praw kobiet. Nadal jednak pytanie o równouprawnienia płci często zależy od zakorzenionych uprzedzeń i świadomości społecznej, dlatego w procesie tej transformacji przydatna jest pomoc organizacji międzynarodowych, aktywność środków masowego przekazu, edukacja młodzieży, kompetentne wypowiedzi polityków, by nastąpiła zmiana nastawienia zarówno do kobiet w wojsku, jak i poza wojskiem.

Bibliografia

- Кабінет Міністрів України Розпорядження Про схвалення Концепції Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на 2006-2010 роки, [dostęp: 13 V 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/384-2006-p#Text>>.
- Платон, *Держава* (Platon, *Państwo*), przeł. D. Koval, Kijów 2000, s. 139.
- „Prawa człowieka i demokracja na świecie oraz polityka Unii Europejskiej w tym zakresie – sprawozdanie roczne za 2022 r.”, „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej” 2023, s. 214/92: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52023IP0011>> [dostęp: 13 VII 2023].
- Майор М., *Законодавчі засади інституалізації гендерної рівності в Україні*, „Політичний менеджмент” 2009, no. 6, s. 127-134: <https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/maior_zakonodavchi.pdf> [dostęp: 13 VII 2023].
- Програма діяльності Кабінету Міністрів України „Відкритість, дієвість, результативність” [online, dostęp: 13 V 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/n0001120-03?lang=uk#Text>>.
- Постанова Верховної Ради України Про стабілізацію політичної та соціально-економічної ситуації в Україні та запобігання антиконституційним діям і сепаратистським проявам, що загрожують суверенітету і територіальній цілісності України, *Відомості Верховної Ради України* (ВВР) 2004, no. 50, s. 545 [online, dostęp: 13 V 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-15#Text>>.

- Закон України, *Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, Відомості Верховної Ради України* (ВВР) 2005, no. 52, s. 561 [online, dostęp: 13 V 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>>.
- Кабінет Міністрів України: Розпорядження Про схвалення Концепції Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на 2006–2010 роки, [dostęp: 13 V 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/384-2006-p#Text>>.
- Майор М, *Законодавчі засади інституалізації гендерної рівності в Україні*, s. 127–134.
- Безбар'єрна грамотність*, Освітній серіал, Дія Освіта [online, dostęp: 13 VII 2023]: <<https://osvita.diia.gov.ua/courses/barrier-free-literacy>>.
- Кабінет Міністрів України: Постанова від 14 жовтня 1994 р. N 711, Київ Про затвердження переліку спеціальностей, за якими жінки, що мають відповідну підготовку, можуть бути взяті на військовий облік [online, dostęp: 13 VII 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-94-p#Text>>.
- Чатгерге Ч., *Ідеологія, гендер і пропаганда в Радянському Союзі: історичний огляд*, przel. Р. Дзюба, Гендерні дослідження, проект „Донбаські студії”, Фонд ІЗОЛЯЦІЯ, Платформа культурних ініціатив; Представництво Фонду імені Генріха Бьоля, Київ 2015, s. 114.
- Жінки в органах місцевого самоврядування: законодавство, політика, статистика, Запобігання та боротьба із сексизмом на місцевому рівні в Україні, Конгрес місцевих та регіональних влад, Київ 2020, s. 10: <<https://rm.coe.int/16809ee580>> [dostęp: 14 VII 2023].
- Керівні принципи щодо запобігання та боротьби із сексизмом: заходи для реалізації, Запобігання та боротьба з сексизмом, Рекомендація прийнята Комітетом міністрів Ради Європи, Strasbourg Київ 2019: <<https://rm.coe.int/1680968561b>> [dostęp: 14 VII 2023].
- Янукович у Давосі: Увік ... увікміть Україну ... почнуть роздягатися жінки, 5 канал [online], 28 I 2011 [dostęp: 13 VII 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=GqcNgVM5DEw>>.
- Укрправда, *Азаров натякнув, що жінкам – не місце в його уряді, Усі розділи* [online], 19 III 2010 [dostęp: 13 VII 2023]: <<https://www.pravda.com.ua/news/2010/03/19/4876688/>>.
- Злобіна Т., *Гендер, Майдан, і Війна, і те, що після Війни. Гендерні дослідження, проект „Донбаські студії”, Фонд ІЗОЛЯЦІЯ, Платформа культурних ініціатив; Представництво Фонду імені Генріха Бьоля, Київ 2015, s. 154.*
- Скібіцька Ю., *Жінки на війні. Проблеми бійчинь ЗСУ після повномасштабного вторгнення, Гендер в деталях* [online], 30 VI 2022 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/zhinky-na-viyni-problemy-biychyn-zsu.html>>.
- Женщины Майдана – жєнщинам Крєма. Вїдеообращєнїє*, Жїноча Сотня [online], 10 III 2014 [dostęp: 13 VII 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=PbFFR-hKngk>>.

- На Майдан масово прибувають кияни, серед них багато жінок. Прямое включение, Факти ICTV [online], 22 I 2014 [dostęp: 13 VII 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=Jav2SPwRiyg>> [1:32].*
- „Невидимий батальон”: участь жінок у військових діях в АТО, Український Жіночий Фонд, Київ 2016, с. 4.*
- Виртосу І., Не бутербродом єдиним, або Навіщо Майдану „Жіноча сотня”, Центр інформації про права людини, спеціально для УП. Життя [online], 2014 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://life.pravda.com.ua/society/2014/02/5/151445/>>.*
- „Невидимий батальон”: участь жінок у військових діях в АТО, с. 8.*
- Жінки Майдану, фото виставка. Фонд Фулбрайта, Український жіночий фонд, Жіноча сотня, Splino.TV [online], 5 IV 2014 [dostęp: 13 VII 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=AV5keFeB6ts>> [6:35].*
- Хромейчук О., Гендер і націоналізм на Майдані, Historians [online], 27 X 2015 [dostęp: 13 V 2023]: <<http://historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1673-olesia-khromeichuk-gender-i-natsionalizm-na-maidani-a>>.*
- Марценюк Т., Гендерна соціологія Майдану: роль жінок у протестах, Пост-соціалістичні суспільства: різноманіття соціальних змін, Інститут соціології НАН України, 2014.*
- Хромейчук О., Гендер і націоналізм на Майдані.*
- У Генштабі заявили, що «при необхідності» можуть мобілізувати жінок від 20 років, УНІАН [online], 30 I 2015 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://www.unian.ua/society/1038173-u-genshtabi-zayavili-scho-mobilizatsiya-viyskovozobovyazanih-jinok-vidbudetsya-na-dobrovilniy-osnovi.html>>.*
- „Невидимий батальон”: участь жінок у військових діях в АТО, с. 80.*
- Скібіцька Ю., Жінки на війні.*
- Проект „Невидимий батальон”, Про нас [online, dostęp: 13 V 2023]: <<https://invisiblebattalion.org/about/#historil>>.*
- Вареня З., Марія Берлінська: Українське суспільство зараз – про свободу, Нова Польща [online], 30 V 2023 [dostęp: 13 VI 2023]: <<https://novapolshcha.pl/article/mariya-berlinska-ukrayinske-suspilstvo-zaraz-pro-svobodu/>>.*
- Жінкам-генералам в Україні бути. Про гендер у Збройних Силах України, Міністерство Оборони України [online], 18 VIII 2018 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://www.mil.gov.ua/diyalnist/genderni-pitannya-u-sferi-bezpeki/zhinkam-generalam-v-ukraini-buti-pro-%D2%91ender-u-zbrojnih-silah-ukraini.html>>.*
- Офіс Президента України, Другий Саміт Перших Леді та Джентльменів / The Second Summit of First Ladies and Gentlemen, Телеканал 1+1 [online], 23 VII 2022 [dostęp: 13 VII 2023]: <<https://www.youtube.com/watch?v=E6LnyWtnLkA>>.*
- Про затвердження Правил носіння військової форми одягу та знаків розрізнення військовослужбовцями Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту та ліцеїстами військових ліцеїв, Міністерство Оборони України [online, dostęp: 14 VII 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1502-17#Text>>.*

- Приседська В., *Офіційна жіноча військова форма. Як ЗСУ роблять ще один крок до рівності в армії*, [online], 18 VII 2022 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://www.bbc.com/ukrainian/features-62148100>>.
- Про проект: #ArmWomenNow [online, dostęp: 13 V 2023]: <<https://armwomen-now.com/#about>>.
- На згадку про жінок-військовослужбовиць в медіа припадає лише 5% – дослідження ІМІ, RSS [online], 15 X 2021 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://imi.org.ua/monitorings/na-zgadky-pro-zhinok-vijskovosluzhbovyts-v-media-prypadaye-lyshe-5-doslidzhennya-imi-i41836>>.
- Офіційне інтернет-представництво, *Президент підписав закон про День захисників і захисниць України*, Президент України Володимир Зеленський, [online], 3 VIII 2021 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://www.bbc.com/ukrainian/features-62148100>>.
- Це команда радників з гендерних питань Збройних Сил України, Офіційний Telegram-канал Ганна Маляр, [online], 7 V 2023 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://www.bbc.com/ukrainian/features-62148100>>.
- Питання дискримінації різних соціальних груп у ЗСУ, НАКО, 27–29 III 2023: <https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2023/04/RG_032023_CATI_NAKO.pdf> [dostęp: 13 V 2023].
- Магда Є., *Жінка як ціль та інструмент у гібридній війні*, European Political and Law Discourse, 2017, t. 4, nr 3, s. 131–136.
- Закон України, *Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків*, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, no. 52, s. 561 [online, dostęp: 13 V 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>>.
- „Партнерство Біарріц”: важливі кроки в досягненні рівності, Асоціація жінок-юристок в Україні [online], 24 VIII 2021 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://jurfem.com.ua/partnerstvo-biarrits-vazhlyvi-kroky-v-dosyagnenni-rivnosti/>>.
- Кабінет Міністрів України Розпорядження Про затвердження плану заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих в рамках міжнародної ініціативи „Партнерство Біарріц” з утвердження гендерної рівності, gov.ua [online, dostęp: 13 V 2023]: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1578-2020-%D1%80#n10>>.
- МОН виконує зобов'язання в межах міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності, – Сергій Шкарлет, Міністерство освіти і науки України [online], 12 I 2021 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://mon.gov.ua/ua/news/mon-vikonuye-zobov'yazannya-v-mezhah-mizhnarodnoyi-iniciativ-partnerstvo-biarric-z-utverdzhennya-gendernoyi-rivnosti-sergij-shkarlet>>.
- Міністерство Освіти і науки України, *Уряд схвалив Стратегію впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року*, [online], 20 XII 2022 [dostęp: 13 V 2023]: <<https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-shvaliv-strategiyu-vprovadzhennya-gendernoyi-rivnosti-u-sferi-osviti-do-2030-r>>.
- Global Gender Gap Report 2022, World Economic Forum [online], VII 2022 [dostęp: 13 V 2023]: <https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf>.